

Тема: Теорія літератури. Аналіз літературного твору

Роди та жанри літературних творів

- ◆ Ще в античні часи розрізнялися способи вираження художнього змісту — три основних роди — епос, лірика і драма. В основі епосу лежить художньо освоєна подія, в основі лірики — переживання особистості, а драми — дія (Гегель

- ◆ **Драма** (від грецького *drata* — дія; *сценічний твір*) — дія, спосіб відтворення взаємин між людьми, їхніх дій і вчинків не описово, а через розмови дійових осіб — їхні монологи, діалоги, полілоги.
- ◆ **Епос** — розповідь, у найширшому розумінні слова це будь-яке повідомлення, будь-яка важлива інформація прозою, і не лише прозою, а й віршованим текстом.

- ◆ **Лірика** — лірний, походить від назви стародавнього струнного музичного інструмента ліри, під акомпанемент якої виконувались пісні, що поклали початок ліричним віршам
- ◆ **Жанр** — тип літературного твору. Жанр як структурний тип об'єднує в собі родові та видові якості, тематичні, пафосні, композиційні, образні, стильові ознаки.

Аналіз літературного твору

Зміст твору

- ◆ **Ідея** — основна думка про відтворені життєві явища й події. Вона органічно пов'язана з темою, адже несе в собі оцінки зображених у творі людей, стосунків між ними, щось схвалює, підносить, а щось викриває, осуджує..

- ◆ Так, засуджуючи скнарість, дріб'язкову ощадливість, черствість і некультурність Пузиря («Хазяїн» І. Карпенка-Карого), драматург прагне, щоб власники потужного капіталістичного виробництва були справжніми господарями в державі, а не бездушними нагромаджувачами багатств.

◆ **Проблематика** — це осмислення письменником тих соціальних характерів, явищ, які він зобразив у творі, характерних тенденцій розвитку суспільного життя, його контрастів і конфліктів. Скажімо, у драмі «Хазяїн» І. Карпенка-Карого головною проблемою автор виокремлює бездуховність і безкультурність хазяїв, які мають власний капітал, але не вміють розпорядитися ним так, щоб він

◆ **Тема** (від грецького — *основа, положення*) — предмет зображення, ті життєві явища, які відібрані митцем для художнього відтворення. Наприклад, у п'єсі І. Карпенка-Карого «Хазяїн» предметом зображення є таке соціальне явище, як утвердження в суспільстві нової соціальної групи — власної національної буржуазії на стадії нагромадження власності.

- ◆ **Тему ліричного твору** прийнято називати **МОТИВОМ**, причому у творчості того чи іншого поета висвітлюється низка тем, часто близьких, споріднених і тому правомірно визначаються мотиви лірики Т. Шевченка певного періоду або й усієї його поезії, мотиви лірики О. Олеся, Ліни Костенко.

Форма твору

- ◆ **Архетип** – прообраз, первісний образ, ідея. Архетип закладений в основу чуттєво-настроєвих комплексів, найяскравіше постає в міфах, фантазіях, снах, художній творчості у вигляді стійких мотивів та асоціацій. Архетип — прадавній взірець, який існує одвічно у свідомості людства і, передаючись із роду в рід, від покоління до покоління впродовж тисячоліть

- ◆ У художніх творах архетип — це ідея, персонаж, акція, об'єкт, випадок, що охоплює найсуттєвіші риси, які є первісними, загальними, універсальними. Його розглядають як одне з невичерпних і потужних джерел літератури та мистецтва. Скажімо, архетип лісу й землі в повісті Ольги Кобилянської «Земля», архетип степу у творчості Тараса Шевченка та Євгена Маланюка. Архетипи притаманні національній ментальності й водночас людському родові взагалі.

◆ **Інтер'єр** — змалювання на картині чи в художньому творі внутрішнього простору споруди, житла, у якому мешкають персонажі. Це може бути опис меблів, концентрація уваги на якихось предметах побуту, речах тощо. Інтер'єр конкретизує місце подій у творі, точно ілюструє соціальне становище персонажів, їхню професію, духовні запити, звички й т. ін.

Композиція (від латинського *compositio* — складання; створення) — зумовлена змістом побудова, розміщення, і співвідношення всіх його складових частин, порядок розгортання подій і взаємодії персонажів. У літературознавчих працях вживаються й синоніми до цього терміна:

- ◆ архітектоніка (від грецького *архітектура*),
- ◆ структура (від латинського — *будова, розміщення, порядок*),
- ◆ конструкція (від латинського — *побудова*).

- ◆ Епічний твір може бути цілісним з погляду побудови, а може членуватися на окремі частини, розділи, глави.
- ◆ Одним з елементів архітектоніки драматичного твору є **ремарки** (*примітки*) — пояснення автора в тексті п'єси, що, як правило, подається курсивом у дужках.

- ◆ **Пролог** — початковий епізод твору, у якому автор підводить читача до сприймання твору, повідомляє про свої наміри.
- ◆ **Епілог** — підсумкова частина твору, у якій розповідається про подальшу долю головних персонажів після того, як основні суперечності між ними розв'язалися, іноді через багато років після зображених подій.

◆ **Образом** називають конкретно-чуттєве художнє змалювання в художньому творі людини (образи-персонажі), природи (образи-пейзажі), речового оточення (образи-речі).

◆ У художньому творі функціонують численні образи. До образної системи входять *образи-типи, образи-характери,*

- ◆ Основними з них є, як правило, *образи-характери, образи-персонажі, образи-типи.*
- ◆ Здебільшого у центрі художнього зображення стоять людські образи

- ◆ **Образність** — найхарактерніша властивість мистецтва, зокрема художньої літератури. Літературний характер — це творчо змальована людська індивідуальність у сукупності притаманних їй рис.

- ◆ **Пейзаж** — жанр живопису, який передбачає змалювання картин природи. У художній літературі — це бачення письменником навколишнього світу природи — неба, річки, озера, поля тощо та його впливу на душу людини. Пейзаж часто виступає образною паралеллю до душевного стану персонажів.

◆ **Портрет** — у літературному творі змалювання зовнішності персонажа: виразу обличчя, постаті, ходи, одягу, манери триматися, характерних жестів тощо. Основне його призначення — дати читачеві зорове уявлення про дійових осіб. Портрет у літературному творі виступає одним з найважливіших засобів творення художнього образу й несе в собі разом з іншими

- ◆ **Сюжет** — довільне розміщення автором ланцюга зображених подій. У повісті І. Нечуя-Левицького «Микола Джеря» фабула й сюжет твору збігаються, бо події розвиваються хронологічно, послідовно. У новелі В. Стефаника «Новина» фабула із сюжетом не збігається, бо твір починається розв'язкою.

◆ **Експозиція** — частина художнього твору, яка ознайомлює читача з його головними персонажами, з умовами й обставинами, які спричинили виявлення конфлікту. Це тло, на якому будуть розгортатися події.

◆ **Зав'язка** прояснює читачеві якісь події та ситуації, з яких починається конфлікт протиборчих сил у творі.

- ◆ **Розвиток дії** — подальше загострення конфлікту між персонажами.
 - ◆ **Кульмінація** (від латинського – *вершина*) — епізод у творі, коли конфлікт досягає найвищої точки напруження, після якої, як правило, настає розв'язка.
 - ◆ **Розв'язка** – завершення конфлікту.
-

◆ **Типовий характер. Тип.**

Характер, що узагальнює в собі істотні властивості людей, називають типовим характером, типом.

◆ **Прототип.** Письменник у житті часто зустрічає людей, що стають прототипами його героїв, персонажів. Прототипом називають факт життя чи риси характеру, які покладено в основу створення літературного образу.

- ◆ Серед літературних характерів вирізняють так звані загальнолюдські характери, їх називають традиційними (світовими, вічними): Прометей — тип людини, здатної принести себе в жертву заради інших людей, Дон Кіхот — тип мрійливого ідеаліста, Гобсек — скнара, Мавка — тип гармонійного поєднання

- ◆ **Фабула** (від латинського *байка, переказ*) — хронологічний ланцюг подій, зображених у творі.

Тропи (художні засоби)

- ◆ **Анафора** — стилістична фігура, яка утворюється повтором слів або словосполучень на початку суміжних мовних одиниць. Наприклад, у поемі М. Рильського «Слово про рідну матір» кожна нова строфа починається піднесеним і урочистим:

Благословен той день і час...

Благословенна ти в віках...

Благословенні ви, сліди...

- ◆ **Антитеза** (протиставлення) — стилістична фігура, яка утворюється зіставленням слів або словосполучень, протилежних за змістом. Антитеза часто трапляється в прислів'ях та приказках, афоризмах: «Ситий голодному не вірить», «Праця чоловіка годує, а лінь марнує».

*У мужички — руки чорні,
В пані — рученька тендітна.*

Леся Українка

◆ **Гіпербола** (*перебільшення*) — зворот, у якому ознаки описуваного предмета подано в надмірно перебільшеному вигляді з метою привернути до них увагу читача. В основі гіперболи лежить елемент певної абсурдності, різкого протиставлення здоровому глузду або суспільному досвідові.

◆ **Евфемізм** — милозвучне слово або вираз, ужитті для заміни непристойних, небажаних, заборонених. Має давнє міфологічне коріння, коли не дозволялося називати певний тотем, речі або явища тощо. *Наприклад: помер — пішов з життя, смерть — біла з косою, чорт — нечистий, стара людина — літня людина.*

- ◆ **Епітет** (*художнє означення*) — такий мовно-поетичний засіб, який шляхом художнього переосмислення надає означуваним словам особливої художньої забарвленості й наповненості. Іншими словами епітет — це особливе художнє означення.

Мріють крилами з туману

Лебеді рожеві,

Сиплють ночі у лимани Зорі сургучеві.

В. Симоненко.

◆ **Іронія** — художній троп, який виражає глузливо-критичне ставлення митця до предмета зображення. Це насмішка, замаскована зовнішньою благопристойною формою.

*Од молдаванина до фіна На всіх
язиках все мовчить, Бо
благоденствує!*

- ◆ **Метафора** (*перенесення*) — один з основних тропів поетичного мовлення. В метафорі певні слова та словосполучення розкривають сутність одних явищ та предметів через інші за схожістю чи контрастністю. Причому вона не може бути порівнянням:

Осінній вечір морозом дихав.

*Сахається розгублена душа,
Почувши раптом тихі кроки щастя.*

Л. Костенко.

◆ **Метонімія** (*перейменування*) — різновид тропа, близького до метафори, у якому переноситься значення слів з певних явищ та предметів на інші за суміжністю. Та метонімія, на відміну від метафори, може замінити часткове на ціле або навпаки

*Ти довго Шекспіра перекладав
сьогодні (Є. Маланюк).*

- ◆ **Оксиморон** (*дотепна нісенітниця, дотепно-безглузде*) — різновид тропа, що полягає у сполученні різко контрастних, протилежних за значенням слів, унаслідок чого утворюється нова смислова якість, несподіваний експресивний ефект (крижаний вогонь, світла п'ятьма, назад у майбутнє, ходячий труп, страшенно веселий).

Наприклад:

Ні, я хочу крізь сльози сміятись,

Серед лиха співати пісні,

Без надії таки сподіватись,

Жити хочу! Геть думи сумні!

Леся Українка.

◆ **Перифраз** (*описовий вираз*) — заміна прямого найменування предмета непрямим його означенням, по даним у формі описового словесного звороту. Перифразом можуть бути як довільні, так і фразеологічні сполучення слів: чорне золото — вугілля, птах миру — голуб, тримати язик за зубами — мовчати.

- ◆ **Порівняння** — троп, який пояснює один предмет через інший, подібний до нього (часто за допомогою єднальних сполучників: як, мов, немов, наче, буцім, ніби та ін.)

*Над сизим смутком ранньої зими
Принишкли хмари, мов копиці
сіна.*

В. Симоненко.

Риторичне питання —
питання, порушене не для
того, щоб отримати відповідь,
а з метою узагальнення
очевидної думки.

*Хто може випити Дніпро,
Хто властен виплескати море,
Хто наше злото-серебро
Плугами кривди переоре?
М. Рильський.*

- ◆ **Синекдоха (співвіднесення)** — різновид метонімії, заснований на кількісному зіставленні предметів та явищ (уживання однини в значенні множини і навпаки, визначеного числа замість невизначеного, видового поняття замість родового).

*Кругом Січі Запорожця Москаль облягає
(Народна пісня).*

Віршування, або версифікація

- ◆ **Версифікація** — система організації поетичного мовлення, в основі якої закладене закономірне повторення певних мовних елементів.

Найпоширеніші системи віршування:

Метрична. Характеризується нормативним чергуванням довгих та коротких складів (поширена в античному віршуванні).

Силабічна. Первісною ритмічною одиницею взято склад (система, властива мовам з постійним наголосом — французькій, польській наголосом як основного ритму).

- ◆ **Тонічна.** Спирається на повтор слів або словосполучень зі своїм наголосом як основного ритму.
- ◆ **Силабо-тонічна.** Базована на чергуванні наголошених та ненаголошених складів, яка поєднує в собі силабічні і тонічні якості. Ця система найбільш характерна для українського віршування.

Різновиди стоп

- ◆ Чергування наголошених і ненаголошених складів у силабо-тонічній системі утворює стопу — найкоротший відрізок певного віршового метра.

Стопа може бути:

- *двоскладова:*

з наголосом на першому складі — **хорей** — ˘ ˘ ;

на другому складі — **ямб** ˘ ˘ — ;

ненаголошена — **пірихій** ˘ ˘ ˘ ;

обидва склади наголошені — **спондей** ˘ ˘ ;

- *трискладова:*
дактиль (наголос на першому складі) — ˘ ˘ ˘;
амфібрахій (наголос на другому складі) ˘ — ˘;
анапест (наголос на третьому складі) ˘ ˘ —;
- *чотирискладова*

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ!

1. Наголошений склад є основою стопи.
2. Основні особливості стопи:
вона об'єднує один наголошений та один чи два ненаголошених склади;
наголос може падати на будь-який склад; стопа є частиною віршованого рядка, а це слова

Етапи визначення розміру вірша

1. Роботу починаємо з того, що розставляємо наголоси і складаємо схему рядків вірша.
2. Визначаємо закономірності чергування наголошених і ненаголошених складів.
3. Поділяємо на стопи:

Це було у тому місті,

— ґ — ґ — ґ — ґ

Що саме його наймення

— ґ — ґ — ґ — ґ

Болем серце нам стискає,

— ґ — ґ — ґ — ґ

Ніби пісня журавлина.

— ґ — ґ ґ ґ — ґ

М. Рильський.

Бачимо: двоскладова стопа з
наголосом на першому складі —
хорей.

Рима та римування

- ◆ Як правило, для вірша характерна рима — співзвучність закінчень у суміжних та близько розміщених словах, які можуть бути на місці клаузул (заключна частина віршованого рядка) або перебувати в середині віршового рядка. Рима надає віршовому рядку більшої стійкості, чіткіше підкреслює закінчення рядка, посилює милозвучність

За місцем останнього наголосу в рядку рима може бути:

- на останньому складі — **чоловіча** (Дніпро — добро);
- на передостанньому — **жіноча** (кручі — ревучі);
- на третьому від кінця — **дактилічна** (пробиратися — побиватися).

- ◆ Чоловіча рима вважається твердою, бо кінчаючись сильним (наголошеним) складом, рядок ніби відруббується; жіноча — напівм'якою, бо після сильного складу йде слабший (ненаголошений), дактилічна — м'якою, бо рядок закінчується двома слабшими складами

Зважаючи на послідовність
римування рядків у
строфі, воно може бути:

кільцеве (авва),

суміжне (авав),

парне(аавв).

Води наносять, нарубають дров,

а

Запорають в хліві і на городі.

В

Утомлені, присядуть у господі: *В*

Не вгледіли, коли і день пройшов, *а*

М. Луків.

авва — кільцеве римування.

Десь опівночі раптом присниться *a*
Сивій яблуні юна жар-птиця, *a*
Що з краю світу до неї літала
 B
І в любові навек присягала.

B
М. Луків.

аавв — парне римування

- ◆ Вірш, у якому немає рими, відсутня, називається білим віршем. У ньому чітко простежується внутрішня метрична структура.

Аналіз епічного твору

1. Жанрова специфіка твору.
2. Ідейно-тематичний зміст твору, його проблематика.
3. Композиційно-сюжетна структура твору.
4. Образна система твору.
5. Словесна форма твору.

Аналіз ліричного твору

1. Жанрова своєрідність твору.
2. Мотив, своєрідність його розгортання.
3. Образ ліричного героя.
4. Композиційна структура вірша.
5. Художні засоби (тропи), мова твору.
6. Ритм, рима, спосіб

Аналіз драматичного твору

1. Жанрова своєрідність твору.
 2. Ідейно-тематичний зміст твору, його проблематика.
 3. Характер конфлікту.
 4. Композиційно-сюжетна структура твору.
 5. Система дійових осіб, особливості їх творення.
 6. Мова твору.
-